

SZÜCS NÓRA

A csoportos hitelezés empirikus tapasztalatai és tesztjei

A cikk összefoglalja a csoportos hitelezés empirikus irodalmának legfontosabb eredményeit. A csoportalkotás során célszerű engedni, hogy a csoport spontán alakuljon ki 4-5 fő részvételével. Így megfigyelhetők homogén és heterogén kockázatú csoportok is; ez utóbbiakról feltételezhető, hogy biztosítási szándékkal jöttek létre. A morális kockázat a projektválasztásban és a rendelkezésre álló összeg felhasználásában ex ante, stratégiai csődként pedig ex post formában jelenik meg. Ha van elrettentő, hihető társadalmi szankció, amelyek a nem fizető adósokat sújtja, akkor a morális kockázat csökken. A csoporttagok közötti monitoring tervezett és spontán, mindennapi interakciók útján is történhet, és segít eldönteni a csoporttagoknak, hogy kit kell a nemfizetésért megbüntetni. Az írás végül bemutatja, hogy a csoportos hitelek visszaszorulása ellenére van létjogosultsága a csoportos konstrukcióknak, mivel eltérő igényű ügyfélkör kiszolgálására képesek, mint az egyéni változatok.¹

1. BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben a mikropénzügyek, ezen belül is főként a csoportos hitelezések leírására számos elméleti modell született. Az empirikus kutatásokkal kapcsolatban azonban több szerző azon a véleményen van, hogy a szisztematikus tesztek, az együttes felelősség mellett a többi, csoportos hitelezéshez kapcsolódó technikai megoldás (például szekvenciális hitelezés, feltételes hitelmegújítás) szerepének feltárása még hiányzik az irodalomból. Mindez nem jelenti azt, hogy ne születtek volna az elmúlt időszakban érdekes és értékes munkák az mikropénzügyi intézmények (MFI-k) és a cikkben vizsgált, csoportos hitelprogramok működéséről. De az irodalom ismertetése előtt szükséges a témául választott csoportos hitelek rövid bemutatása.

Egyértelmű definíció nincs a csoportos konstrukciókra. Leggyakrabban a szerzők olyan MFI-k által nyújtott hiteleket értenek ezen, ahol a hitelfelvevők csoportokban vesznek fel hitelt, és a tagok által felvett hitelért a teljes csoport felelős. Ez a konstrukció az együttes felelősségre épít, azonban nem ez az egyetlen lehetőség csoportos program kialakítására. Tágabb értelemben csoportos hitelnek tekintjük azt is, ha együttes felelősség nélkül hitelezett ügyfelek közös, hetente-havonta megrendezett tréningeken, egymás előtt fizetik ki az esedékes törlesztőrészletüket. Az együttes felelősség mellett, amely a szűken vett csoportos hitelek jellemzője, általában a szekvenciális hitelezés, a feltételes hitelmegújítás és az egyre

¹ A szerző köszönettel tartozik témavezetőinek, Király Jüliának és Csóka Péternek a Budapesti Corvinus Egyetemen beadott PhD-tervezetéhez nyújtott segítségért. Ez a cikk is a disszertáció alapján készült.

növekvő hitelméret ígérete is eleme a hitelkonstrukciónak. A szekvenciális hitelezés szerint a csoport tagjai nem egyszerre jutnak hitelhez, hanem néhány hét eltéréssel, miután már hitelhez jutó társaik sikeresen megkezdték a törlesztést. A feltételes hitelmegújítás mellett a jövőben a csoport tagjai csak akkor juthatnak hitelhez, ha mindannyian visszafizették hitelüket. A tagokat pedig a jövőben felvehető, egyre nagyobb méretű hitel is ösztönözheti a pontos fizetésre.

A csoportos hitelezés a mikropénzügyek egy olyan innovációja, amely a kereskedelmi bankoktól le nem fedett, mélyszegénységben élő rétegeket is képes külső finanszírozáshoz juttatni. A siker kulcsa, hogy több, csak magas költséggel kivitelezhető hitelezői feladatot a hitelfelvevőkhöz delegálnak. Az elméleti modellek több piaci kudarc megszüntetésével magyarázzák azt, miért csökkentheti hatékonyan a csoportos hitelezés a legszegényebb rétegek hitelszükségését. Az előzetes ügyfélfelmérést (screening) a csoporttagok elvégezhetik egymás között, és elterjedt nézet, hogy homogén kockázatú csoportokat hoznak létre (assortative matching). A futamidő során az együttes felelősség folyamatos monitoringra ösztönzi a tagokat, akiknek a hitelezővel ellentétben, informális lehetőségeik is vannak nem fizető társaik megbüntetésére, ezzel a fizetés kikényszerítésére. Ezen társadalmi szankcióktól való félelem nemcsak a hitel visszafizetését ösztönözheti, hanem csökkentheti a morális kockázatot is.

A cikk az itt felsorolt, elméleti eredmények mellett kitér a csoportos hitelek néhány gyakorlati kérdésére is. Elsőként megvizsgáljuk a csoportalkotással kapcsolatos eredményeket, majd a fenti elméleti állítások tesztelése után az együttes felelősség szükségességét elemző írásokat ismertetjük.

2. A CSOPORTALKOTÁS FOLYAMATA ÉS A CSOPORTOK ÖSSZETÉTELE

A csoportos hitelprogramok speciális, más konstrukciók tapasztalataira nem alapozható feladata a csoportok kialakítása. Számos kérdés merül fel, a csoport létszámától egészen a csoport összetételéig. *Ross és Savanti* [2005] az India egyik legnagyobb, 76 000 ügyfelet kiszolgáló Activists for Social Alternatives (ASA), valamint az Ázsia több országát lefedő CASHPOR gyakorlatát mutatja be. Az említett programokban a jelentkező, célcsoportba tartozó ügyfélnek, mielőtt hitelhez jutna, kötelező tréningeken kell részt vennie, ezek során alakulnak ki a csoportok is. Mindkét MFI esetében a megalakult csoportok csak akkor csatlakozhatnak hivatalosan a hitelprogramhoz, ha az ügynevezett Group Recognition Teszt sikeresen megírták. Tehát a bank egyfajta előzetes ügyfélfelmérést (screening) készít, csak éppen eszközei jóval korlátozottabbak, mint a hagyományos kereskedelmi és lakossági bankoknál.

2.1. A csoportalkotás módja

A tréningek elvégzése után, vagy gyakran már menet közben zajlik a **csoportalkotás**. Az intézménynek elsőként döntenie kell arról, hogy a **spontán** vagy az **adminisztratív csoportalkotást** támogatja-e. Az előbbi mellett számos érv szól. Az elméleti irodalomnak, bár

nincs egységes vélemény az elrendeződés eredményéről, az az állítása, hogy a jövődöbéli csoporttagok a másik kockázatossága alapján döntenek a csoport kialakításáról. Függetlenül attól, hogy az egyes szerzők a homogén vagy inhomogén kockázatú csoportok létrejöttét várják, a modelljeik alapján a spontán csoportalkotás tűnik kívánatosnak. Ez a spontaneitás biztosíthatja azt is, hogy a csoporton belüli kapcsolatok elég szorosak legyenek a monitoring kivitelezéséhez, és az esetleges szankciók végrehajtása is elrettentő legyen a kockára tett kapcsolati tőke miatt. *Ahlin és Townsend* [2003] eredményei nem támogatják a családtagok azonos csoportba kerülését, tehát a túl szoros előzetes kapcsolat kerülendő. *Armendariz és Gollier* [2000] az ellenkező esetet vizsgálta meg, amikor a csoporttagok között korábban nem volt személyes ismeretség. Eredménye szerint ezen előzetes ismeretsegek hiánya nem befolyásolta a hitelek visszafizetését.

Mégis több szerző számolt be arról, hogy ha a banki ügyintéző adminisztratív módon alakítja ki a csoportokat, az a hitelek kudarcához vezethet. A Burkina Fasóban megvalósított csoportoshitel-program kapcsán *Kevane* [1996] és *Paxton* [1996] is kiemeli, hogy hibás döntés volt a csoportok adminisztratív kialakítása. Az Ázsiában tevékenykedő, Grameen-típusú hiteleket nyújtó CASHPOR ügyfeleivel készített interjúk során *Ross és Savanti* [2005] többször találkozott olyan helyzettel, hogy a csoporttagok nem fizették ki a másik csoporttag hitelét, vagyis az együttes felelősség kudarcot vallott. A megadott indok az volt, hogy a bank alakította ki a csoportokat, és mivel nem a résztvevők választották ki társaikat, ezért nem is fizetnek helyettük. Az is előfordult az indokok között, hogy a késedelembe esett adós alacsonyabb kasztból való, és ezért nem segítette ki a csoportja. *Sharma és Zeller* [1997] három bangladesi MFI tapasztalatai alapján javasolja a csoportok spontán kialakítását. *Giné, Jakiela, Karlan és Morduch* [2006] Limában végzett kísérletei alapján, ha a csoportok spontán kialakulását engedték, a szimulált hitelek visszafizetési rátája sokkal magasabb volt, mint ellenkező esetben. *Kritikos és Vigenina* [2005] a csoportos hiteleket nyújtó, grúziai Constanta példáján hasonló eredményre jutott.

A csoportalkotás során a következő döntés, hogy **hány fő kerüljön egy csoportba**. A sikeres példa, a Grameen Bank ötös, önállóan formálódó csoportoknak hitelez, de 5–100 fős méretig különböző megoldásokról számol be az irodalom. Az extrém, 100 fős csoportot *Ghatak és Guinnane* idézi egy viszonylag korai, 1982-es munkából, *Owusu és Tetteh* szerzőpárosnak a ghánai hitelprogramokról írt tanulmányából. Szintén ők hivatkozzák, hogy már a 20 fős csoportok is nagyon bizonyulnak (*Devereux és Fische* [1993], in: *Ghatak és Guinnane* [1999]). A tapasztalat a várakozásoknak megfelelően az, hogy a kisebb csoportok jobb eredménnyel működnek. Ugyanakkor a nagyobb csoportok alkalmazása érthető próbálkozás. Normál üzletmenet esetén, amikor az adósok fizetnek, a csoport tagjai könnyebben monitorozhatják egymás tevékenységét, ha kevesen vannak, ám ha valamelyikük nem fizet, akkor az egy-egy tagra háruló, többlet adósságszolgálat magas lehet. E két szempont közötti átváltást kerülte meg – sikerrel – a Grameen Bank gyakorlata úgy, hogy kétszintű hierarchiát hozott létre, és a csoportokat centrumokba rendezte, amelyek a teljes csoport fizetési képessége esetén másodlagosan felelősek a tagjaik által felvett hitelekért.

2.2. A csoportok összetétele

Végül az elméleti munkákból származó, utolsó téma a csoportok kialakításának köréből, hogy a spontán csoportalkotás során homogén kockázatú csoportok alakulnak-e ki (assortive matching). Az irodalom nem egységes ebből a szempontból, Ghatak [1999], Ghatak és Guinnane [1999], Morduch [1999], *Gangopadhyay*, Ghatak és *Lensink* [2001], valamint Armendariz de Aghion és Gollier [2000] egyetért a homogén csoportok hipotézisével. Ha a feltételezés helyes, akkor az részben magyarázhatja, hogy az adósok által alakított csoportoknál miért valósítható meg sikeresebben a csoportos hitelezés. Az elméleti modellek válasza a *peer-selection* – ez a legfontosabb érv a spontán csoportalakulás mellett –, amelynek során a jövődöbéli ügyfeleknek lehetősége van átvenni az intézménytől az előzetes ügyfélfelmérés feladatát.

Azonban a homogén csoportok létrejöttét jósoló modelleket *Sadoulet* empirikus írásai cáfolni látszanak. *Sadoulet* és *Carpenter* [2001] Guatemalában a Génesis Empresarial hitelintézet 210 csoportját vizsgálta egy 1995-ös felmérés során. A kutatás arra kereste a választ, hogy a csoporton belül megfigyelhető heterogenitás a csoportképződés során megjelenő „súrlódás” (matching frictions) vagy a véletlen hatásokon túlmutató, az ügyfelek által szisztematikusan kialakított döntés eredménye.

A vizsgált program ügyfeleinek kétharmada, élve a választás lehetőségével, a csoportos hitel mellett döntött. Mivel nagy tömegben döntöttek az együttes felelősség javára, így *Sadoulet* és társa feltételezi, hogy az esetleges súrlódások kiegyenlítik egymást. Tehát a kialakuló csoportok összetétele a teljes mintán várhatóan a szereplők kockázati preferenciáját tükrözi. A szerzők eredményeik alapján egyértelműen cáfolják a homogén csoportok kialakulását. A kockázat szempontjából heterogén csoportok jelenségét az ügyfelek biztosítás iránti igénye magyarázza. A kockázatos ügyfelek biztonságos csoporttársaiktól csoporton belüli biztosítást vesznek. Ennek a tranzakciónak a célja kifejezetten a kölcsönös profitálás a kockázatos projekt magasabb hozamából, és nem a betegség, időjárás és egyéb exogén sokkok fedezése.

Sadoulet és társa a lekérdezés során gyűjtötte a következő anekdotát. A csoport vezetője, aki 26 éve üzemeltet egy sikeres ruhaüzletet, három 25 év körüli fiatalal került egy csoportba, akik az ő részleteit is fizetik, amennyiben elegendő erre a bevételük. A csoport vezetője minden olyan esetben, amikor a három fiatal nem tudná kifizetni négyük esedékes törlesztését, befizeti a banknak a különbözetet. Az anekdota mellett a biztosítást véli alátámasztani *Sadoulet* és *Carpenter* szerint az az eredmény is, hogy a csoportok felében legalább négyszer fordult elő az elmúlt egy évben, hogy egymás kiségették a pillanatnyi pénzhiányban. Bár ez utóbbi érvelés támadható, hiszen az adatok nem jelentik azt, hogy a csoportok ex ante biztosítási céllal jöttek létre, csupán azt, hogy ex post kedvezőbb volt a társak kiségetése, mint a teljes csoport csődje. Azonban a mintában megfigyelhető, hogy a homogén csoportok esetén gyakoribb a késedelmes fizetés, mint a heterogén csoportoknál, valamint a heterogén csoportok tagjai közül szignifikánsan kevesebben férnek hozzá egyéb hitelforráshoz, mint a homogén csoportok tagjai.

A gyakorlati példák egy része tehát cáfolja a homogén csoportba rendeződés jelenségét, így a „biztonságos” és „kockázatos” ügyfelek szétválogatását a csoportos szerződések nem feltétlenül oldják meg az intézmény helyett. Előnyös, hogy ez az empirikus eredmény a vizs-

gált mintában nem rontotta, hanem éppenséggel javította az adósságszolgálat pontosságát. Azonban a lejegyzett anekdota felhívja a figyelmet arra, hogy a csoportos hitelek esetén egyes csoporttagok potyautas magatartása a szegényebb adósoknak a szegénységből való kitörését lassíthatja.

Ross és Savanti [2005] részben, *Wydick* [2001] pedig teljesen ellentétes megállapításra jutott, mint az eddig hivatkozott kutatási eredmények, amelyek szerint a programok résztvevői tudatosan felméri egymás kockázatoságát a csoportalkotás során, akár homogén, akár heterogén csoport lesz is a végeredmény. Ross és Savanti [2005] vizsgálatai szerint az indiai ASA és a CASHPOR ügyfelei nem tesznek azért, hogy felmérjék a többiek anyagi helyzetét, mielőtt csoportot alkotnának. Ennek az a magyarázata, hogy már korábbról ismerik egymást (a vizsgált esetek 95%-ában), vannak információik a másik jövedelemforrásairól (60%), valamint az esetek 27%-ában a másik korábbi hiteleinek nagyságát is ismerik a későbbi csoporttagok. *Wydick* [2001] Guatemalában rögzített eredményei némiképp eltérő ismeretiségeket találtak. Az interjúk alapján az esetek 17,4%-ában korábban üzleti partnerek, 63,8%-ában barátok, 27,5%-ában szomszédok és 14,5%-ában futó ismerősök voltak, akik a csoportba választották egymást. *Wydick* úgy interpretálja a számokat, hogy a csoporttagok egymás pénzügyi helyzetét nem ismerik kielégítően a csoportformálás pillanatában, kapcsolataik az élet más területeiről származnak. De a hitelhez való hozzáférés érdekében elfogadják a nem optimális csoportösszetételt is, mint a csoportos hitelek egyfajta költségét. *Wydick* írásában azt állítja, a csoporttagok egymás általi felmérése ex post, a csoportalakítás után történik, és nem előzetesen, ahogy az elméleti modellek állítják.

Mielőtt azonban az erkölcsi kockázatot tárgyalnánk, egy rövid megjegyzés szükséges még a csoportok összetételéről. Több munka bizonyítja, hogy a nők hitelezése – például alacsonyabb kockázatvállalási szintjük vagy a társadalmi szankcióknak való, nagyobb kitettségük miatt, ahogy erre majd a megfelelő témánál hivatkozunk – jobb minőségű hitelportfóliót alkot. *Kevane* és *Wydick* (2001) guatemalai adatokon alapuló munkájában azt állapítja meg, hogy a nőknek juttatott hitelek jobban emelik a család jólétét, mint a férfiak hitelei, akik gyakran a családi vállalkozásuk túl agresszív növelésére fordítják azt. Az eredmény a kockázatvállalási hajlandósággal is összefüggésben lehet.

3. AZ ERKÖLCSI KOCKÁZAT ÉS A KOCKÁZATVÁLLALÁS SZINTJE

Az elméleti munkák következő, elterjedt eredménye, hogy az erkölcsi kockázat csökkenthető a csoportos hitelezés ösztönzési rendszere mellett (*Stiglitz* [1990]), vagy az érintett ügyfelek közötti, ismételt interakciókkal (*Armendariz de Aghion* és *Morduch* [2000]). Az empirikus munkák nélkül is megállapítható, hogy az ok egyfajta kockázattranszfer lehet: a morális kockázatból eredő veszteséget a bank az ügyfelekre terheli, akiknek megvan az intézménnyel szemben az az előnyük, hogy jobban tudják motiválni egymást a „helyes” viselkedésre és visszafizetési ráták elérésére.

3.1. Az *ex ante* morális kockázat – a projektválasztás

Sok szerző a morális kockázatot azzal azonosítja, hogy a kockázatosabb projektet valósítják meg a szereplők. A mikrohiteltek esetén példa lehet erre, hogy a szokásosnál nagyobb készletállományt vásárol a boltos, és reménykedik, hogy még ezt a mennyiséget is értékesíteni képes, nem ragad bent a hitel a forgótőkében. Ekkor *ex ante* erkölcsi kockázatról van szó, a projektválasztás a hitel felvételkor dől el, nem a későbbi futamidő alatt. Ghatak és Guinanne hivatkozott modelljében az erőfeszítés megválasztása a morális kockázat tárgya. *Tirole* [2005] modelljeiben már közelebb járunk az empirikus írások eredményeihez, mivel ő a magánhasznot hajtó, és ezért magasabb nemfizetési valószínűséget jelentő projektek kiválasztását tekinti az erkölcsi kockázat megjelenésének. Guatemalai kutatásai alapján *Wydick* [2001] hívja fel arra az ellentmondásra a figyelmet, hogy a közismerten kockázatterülő, szegény adósok nem választanak kockázatos projekteket – más szerzők szerint esetenként csak az optimálisnál is alacsonyabb kockázatot hajlandók vállalni –, hanem az erkölcsi kockázat úgy jelenik meg az ő esetükben, hogy a beruházásra kapott hitel egy részét azonnal fogyasztásra vagy egyéb, nem jövedelemtermelő tevékenységre fordíthatják.

Az *ex ante* erkölcsi kockázatot *Ross és Savanti* [2005] vizsgálta meg a hitelből finanszírozandó tevékenység kiválasztása kapcsán. Interjúik során az *ASA* és *CASHPOR* ügyfelei egyszer sem számoltak be arról, hogy valakinek a csoport nyomására le kellett volna mondania eredeti projektjéről, mert az a többiek tetszését nem nyerte meg. Diverzifikációra törekvés sem figyelhető meg a csoporttagoknál, sőt előfordult, hogy egy csoporton belül mind ugyanazt a tevékenységet választották. Annál nagyobb érdeklődés követi a másik hitelének értékét: a csoportok részletesen megvitatják, hogy adott tevékenységre mekkora hitel felvételét tartják reálisnak.

Godquin [2004] egy viszonylag régebbi, 1991–1992 között 1798 bangladesi háztartástól lekérdezett kérdőív alapján szintén az előzetes projektválasztásra vonatkozó morális kockázatot írja le. Eredményei szerint a hitel futamidejének és a várható megtérülésnek az eltérése a morális kockázat megjelenési formája. Azt találta, hogy a lejárat napján még kint lévő hitelek nagy részét az adósok egy éven belül visszafizették. Ezért jutott arra a következtetésre, hogy a morális kockázat úgy jelenik meg, hogy a magasabb várható nyereség miatt választott projekt megtérülése hosszabb időt vesz igénybe, mint a felvett hitel futamideje. Az ügyfelek ekkor tudatosan vállalják a késést a törlesztés során, hiszen az alternatív projektekkal szemben elért többlethaszon utólag kárpótolja őket a késés miatti extra költségeikért.

Giné, *Jakiela*, *Karlan* és *Morduch* Limában közel hét hónapon keresztül folytatott mikrovállalkozók részvételével a kísérleti közgazdaságtan módszertanához tartozó, olyan játékokat, ahol az *MFI*-k ügyfeleinek tipikus döntési szituációit szimulálták eltérő szerződéses feltételek mellett. A szerzők többek között a kockázatvállalási hajlandóságot és az erkölcsi kockázat megjelenését és lehetséges mérséklését vizsgálták.

Egyedi és együttes felelősség mellett ismételt és egyszeri játékokat egyaránt folytattak, esetenként a monitoringot, a büntetést, a kooperációt és a spontán csoportalakulást is engedélyezve. A cikk tapasztalatai szerint az egyéni szerződésekkel szemben az együttes felelősség beépítése a játékba a kockázatvállalási kedvet 1-2 százalékponttal emelte, miközben a visszafizetési ráta az egyedi szerződésekhez képest 68%-ról 88%-ra nőtt.

A magyarázat a Sadoulet által is megállapított biztosítás – ha legalább az egyik tag a biztonságos projektet választja, a másiknak már megéri a kockázatos üzlet mellett elköteleznie magát. Hasonlóan kedvező javulást hoz a visszafizetési rátában (amely 68%-ról 82%-ra nőtt), ha az egyedi hiteleknél a jövőbeli hiteleket a sikeres visszafizetéshez kötik. Ez utóbbi szerződés közel 30%-os szintre csökkenti a kockázatos projektet választók arányát a játékosok között. Ha az együttes felelősség melletti játékba építjük a dinamikus ösztönzőket, akkor az ismételt játékoknál 94%-os visszafizetési rátával találkozunk, az egyedi ismételt játékokénál (34%) magasabb, 49%-os kockázatvállalási aránnyal. Így eredményeik éppenséggel a csoportos hitelek szerződési elemeinek köszönhetően a morális kockázat emelkedését mutatják.

Ezt a kedvezőtlen hatást a csoportok spontán kialakulásával a szerzők képesek voltak ellensúlyozni, ezért ők a homogén kockázatú csoportok kialakulását látják valószínűbbnek, aminek kérdésességéről a korábbi oldalakon esett szó. Ez utóbbi megoldás azonban az optimálisnál jóval alacsonyabb kockázatvállalási hajlandóságot eredményezett a limai mikro vállalkozók között, mivel a személyesen választott partnerét, akihez szoros szociális kapcsolatok fűzték a résztvevőket, senki nem kívánta kitenni annak, hogy többlet fizetési terhet viseljen. Hiszen a kockázatos projekt választása könnyen eredményezheti azt, hogy a választott partnernek, ha csak átmenetileg is, de fizetnie kell a késő adós helyett. Miközben Sadoulet és részben Ginéék eredményei szerint is működhet keresztfinanszírozás a résztvevők között, az egymással fair partnerek éppen ennek a biztosításnak a hasznáról, a várható együttes csoportjövedelem emeléséről mondanak le a két biztonságos projekt kiválasztásával. Ez a stratégia alapvetően veszélyeztetheti a mikrohitelprogramok szociális célját, a szegénységből való kitorést.

Tehát a kísérletek szerint a csoportos hitelek egyaránt eredményezhetnek túlzott kockázatvállalást mint a morális kockázat egy megjelenési formáját, valamint szuboptimális kockázatvállalást. Ezt a gordiuszi csomót Giné és társai azzal vágják át, hogy kimutatták: az egyedi felelősség ismételt hiteligenylés esetén, amikor a jövőbeli hitelezést az MFI a korábbi visszafizetésektől teszi függővé, a csoportos hitelekhez hasonló, magas visszafizetési rátát eredményez, így a csoportos hitelek és a morális kockázat problémája megkerülhető az egyedi szerződések dinamikussá tételével.

Az 1. táblázat összefoglaló adatai alapján – legalábbis a vizsgált limai résztvevők esetében – azonban elmondható, hogy a csoportos hitelek nem jártak rossz visszafizetési rátákkal, a monitoring mellé a dinamikus ösztönzők beépítése a szerződésbe 94-95%-os visszafizetési arányt eredményezett. Így a kísérletek konklúziója nem lehet a csoportos hitelezés kudarca.

Kockázatvállalás és visszafizetési ráta eltérő szerződési feltételek mellett

	A kockázatos befektetést választók aránya		Visszafizetési ráta	
	Egyszeri interakciók sorozata	Dinamikus játékok	Egyszeri interakciók sorozata	Dinamikus játékok
Egyéni játékok	61%	34%	68%	82%
Együttes felelősség	63%	49%	88%	94%
Együttes felelősség – Monitoring	61%	47%	90%	95%
Együttes felelősség – Monitoring – Kommunikáció	68%	58%	87%	91%
Együttes felelősség – Monitoring – Kommunikáció – Partner kiválasztása	69%	53%	89%	94%
Együttes felelősség – Monitoring – Szankciók	n. a.	53%	n. a.	94%

Forrás: Giné, Jakiela, Karlan és Morduch [2006], 33. o.

3.2. Az *ex post* morális kockázat

Ross és Savanti [2005] Indiában az ASA és a CASHPOR ügyfelei között felvett 105 interjú során az *ex ante* minták helyett a morális kockázatnak a finanszírozás létrejötte utáni példáit kereste. Ennek egyik szempontja lehet, hogy a nem fizető adósok felróható okból váltak-e fizetéképtelenné. A szerzők szerint az előforduló csődök oka egyetlenegyszer sem szándékos, erkölcsi kockázatból eredő esemény volt, hanem betegség, extrém időjárás, családon belüli haláleset, a kereső családtagok elutazása. Az esetek jelentős részében ekkor a csoport, az együttes felelősségnek megfelelően viselkedve, törlesztette a hiányzó hitelösszeget. Amikor egy-egy csoporttagnak a fizetési problémái túlzottan gyakoriakká váltak, akkor vagy önszántából, vagy a csoport nyomására távoztak.

A morális kockázat *ex post* megjelenési formája a **stratégiai csőd** jelensége. Besley és Coate [1995] írt fel olyan elméleti modellt, ahogyan azt korábban hivatkoztuk, amely magyarázatot ad a jelenségre. Amikor az olyan adósok, akik egyedi felelősség mellett képesek

és hajlandóak lennének törleszteni, csoporttagjaik csődje miatt szintén nem fizetik vissza a hiteleiket, a csoportos felelősség a visszafizetési ráta romlásához vezet. A jelenséget Besley és Coate munkája szerint az akadályozhatja meg, ha szoros a kapcsolat a résztvevők között, azaz a „szociális fedezet” értékes. Ekkor olyanok is visszafizetik a hitelt a társadalmi szankciók elkerülése érdekében, akik egyedi felelősség mellett csődöt jelentettek volna.

Kritikos és Vigenina [2005] Grúziában készült tanulmánya alapján arról számolt be, hogy a stratégiai csőd hatásai nem jelentősek. *Columba, Gambacorta és Mistrulli* [2008] egy húsznál kevesebb főt foglalkoztató vállalkozásokra vonatkozó, olaszországi mintán vizsgálta többek között a stratégiai csőd megjelenését is. Abban az esetben, ha hasonló, pozitívan korreláló üzletmenete van a cégeknek, akkor különösen hatékonyan képesek egymást tevékenységét és eredményességét monitorozni; ezzel, ha a fizetőképesség megfelelő, a fizetési hajlandóság emelhető, a stratégiai csőd előfordulása csökkenthető.

A kapott eredmény elsősre érdekesnek tűnik, hiszen azt várnánk, hogy egymással korrelált projektek esetén gyakoribb az együttes nemfizetés is. Mindez természetesen a közös, szisztematikus sokkokkal jól magyarázható. Sőt, ha ezzel az adósok is tisztában vannak, akkor csak egyikük csődje esetén többen érezhetnek kísértést arra, hogy kihasználva a korreláció létét, csődöt jelentsenek, mivel a külvilág előtt az hihetőnek tűnik majd. Paxton [1996], aki disszertációjában Burkina Faso csoportjait vizsgálta, hasonló eredményeket kapott interjúi során, azonban a homogén csoportokon belüli erős szolidaritás az általa vizsgált program esetén összességében jobb visszafizetési rátákat eredményezett, mint a heterogén csoportoknál.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a program egészére nézve ne jelentett volna komoly problémát a stratégiai nemfizetés. Paxton is Besley és Coate modelljére hivatkozik, és megállapítja, hogy Burkina Fasóban a csoportok öt főből állnak, így az a jövedelemküszöb, ami fölött egy résztvevőnek már megéri kifizetnie társai hitelét is, extrém módon megemelkedik. Ezért nem meglepő, hogy a stratégiai csőd erős, szignifikáns negatív hatással volt a Burkina Faso-i hitelek visszafizetésére. A magyarázat Besley és Coate modelljének empirikus példája lehet. Mivel a résztvevők a falu háborítatlan közösségi életét fontosabbnak tartották annál, mint hogy a nem fizető adósokkal szemben komoly társadalmi szankciókat alkalmazzanak, ezért nem volt olyan negatív ösztönző, ami elrettentette volna az adósokat a stratégiai csődtől. Sokan hasonló, egymással korreláló tevékenységet végeztek, ezért éltek a lehetőséggel, hogy hihető módon csődöt jelentsenek, és kialakult a nemfizetés egyensúlyi stratégiája a program résztvevői között. Ezzel a csoportos hitelezés fenntarthatatlanná vált, ahogyan Besley és Coate megjósolta.

Hartarska, Caudill és Gropper [2006] a kelet-európai MFI-kről szóló tanulmányában megállapítja, hogy a nők ritkábban élnek a stratégiai csőd eszközével. A magyarázat az volt, hogy a nők adott társadalmon belül általában kevésbé mobilak, mint a férfiak. Mivel ők nagy valószínűséggel sokáig szoros kapcsolatban vannak a helyi közösséggel, ezért számukra különösen költséges ezen kapcsolatok kockáztatása.

4. MONITORING ÉS SZANKCIÓK

A morális kockázat megjelenésének és csökkenhetőségének megvizsgálása után nem is következhetsz más témakör, mint a monitoring és a szankciók, büntetések feltérképezése. A két fogalom szorosan kapcsolódik egymáshoz, mivel a monitoring során felhalmozott tudás teszi lehetővé, hogy a közösség eldöntse, kit kell és kit nem társadalmi szankciókkal sújtani. A csoportos hitelek sokak által hangoztatott előnyei közé tartozik, hogy ily módon a hitelező az általa nehezen kivitelezhető monitoringot átadja feladatként a hitelfelvevőknek.

4.1. A monitoring módja és intenzitása

A csoportos hitelek általános, minden programban megtalálható eleme, hogy a törlesztés a heti, kétheti vagy havi csoporttalálkozókra történik. Ezeknek a közös csoportos tréningeknek és megbeszéléseknek a szerepe egyértelmű. A csoporttudat kialakulása segíti a tagok közötti szociális kapcsolatokat erősödését, és alkalmat teremt a monitoringra is. Előnyük, hogy a fizetési nehézségek korán kiderülnek, amikor még nagyobb a valószínűsége egy sikeres beavatkozásnak. A csoport ekkor minden tagjának tapasztalatát felhasználhatja a probléma megoldására. Nem utolsó sorban a csoport is időben értesül arról az eshetőségről, hogy előfordulhat, társuk helyett nekik kell kifizetniük a hitel egy részét vagy egészét. Bár az irodalom nem helyez hangsúlyt erre a szempontra, de a hitelügyintéző jelenlétében zajló, gyakori találkozók a hitelező számára is lehetővé teszik a passzív monitoringot.

A passzív hitelezői monitoring mértékét mindenképpen, az adósok egymás közti monitoringjának intenzitását részben befolyásolja a találkozók gyakorisága. A heti, kétheti és havi gyakoriság egyaránt előfordul a gyakorlatban. *Field és Pande* [2008] Indiában városi ügyfelek visszafizetési rátáit vizsgálta, és arra jutott, hogy az itt felsorolt törlesztési gyakoriságok semmiben sem befolyásolták a visszafizetési rátákat. Az ügyfeleknél viszont kedvező változás jelentkezett, elkerülhették azt, hogy informális pénzkölcsönzőkhöz, uzsorásokhoz forduljanak a heti részletek előteremtésére, ha a hosszabb 2 vagy 4 hetes időtartam alatt amúgy képesek voltak kitermelni azt. A szerzőpáros véleménye szerint a témában további kutatások szükségesek, de úgy látják, hogy ha a feltételes hitelmegújítás és a helyettesítő finanszírozási lehetőségek hiánya együttesen teljesül, akkor a visszafizetési gyakoriság csökkentése nem csökkenti a visszafizetési rátát.

Ross és Savanti [2005] nyomán már részben érintettük a monitoring témakörét, amikor a csoportalakítás alatti információgyűjtésről (*screening*) volt szó. Az ASA és a CASHPOR ügyfelei között elvégzett, már idézett kutatásuk alapján a szereplők 92%-a pontosan tudja, hogyan és mire használják fel társai a hitelüket. Fel tudják sorolni, hogy a csoportban ki mekkora összeget vett fel, és hivatalosan mire kívánta azt fordítani. Az interjúk során elmondottak megerősítik a csoporttalálkozóknak az előző bekezdésben felsorolt előnyeit. A tagok azt mondják, hogy ilyenkor a saját üzletükről, problémáikról beszélgetnek, és jövőbeli hitelfelvételi terveiket osztják meg egymással. A megkérdezett asszonyok 89%-a beszámolt arról, hogy a csoportjuk vezetője mindegyikük boltját, műhelyét felkeresi, és ellenőrzi, rendben találja-e a hitel felhasználását. Ennek a monitoringnak különböző változatát jelenti, amikor a csoportvezető mellett a centrumvezető vagy a csoporttagok is részt

vesznek a látogatáson. Az, hogy a látogatás kifejezetten ilyen céllal vagy spontán, hétköznapi interakciók során történik, nem egységes. A monitoring kapcsán tehát Ross és Savanti [2005] az elméletet alátámasztó eredményre jutott. Szemben a csoportalkotás során csak a közös tudáson alapuló, előzetes átvilágítással, a közös hitel futamideje alatt a csoporttagok követik egymás tevékenységét, aktív monitoringot folytatnak.

Giné, Jakiela, Karlan és Morduch [2006] limai kísérleteiről írt cikkét is említettük már korábban. Bár eredményeik szimulált játékokból származnak, nem pedig valóságos MFI-k ügyfeleitől, érdemes megismerni érvelésüket. Ők kettős szempont alapján interpretálják a monitoring beépítését kísérleteikbe. Mivel a szereplők választásait (kockázatos vagy biztos projekt) a partner a játék végén megismeri, ezért egy eredendően kockázatkerülő játékos válhat a kockázatos projektekre, miután megtapasztalta, hogy partnere is kockázatkerülő. A monitoring ellentétes hatása a kísérletek során, hogy az elméletnek megfelelően helyt ad a szankcióknak, a kockázatos projekt választását a következő játékokban a partner megbosszulhatja. Az 1. táblázatban szereplő adatok alapján ez utóbbi, a morális kockázat csökkentését eredményező hatás az erősebb, így összességében a monitoring csökkenti a vállalt kockázatot és javítja a visszafizetési rátát.

Paxton [1996] Burkina Fasó-i tapasztalatai alapján számol be arról, hogy a monitoring segíthet a méltányos szankciók megtalálásában. Mivel a csoport tagjai megfelelő mértékben ismerték egymás üzletmenetét, előre nem látható sokkok miatt bekövetkezett csőd vagy pénzügyi nehézségek miatt nem büntették meg egymást. Ahlin és Townsend [2003] thai-földi mintájában a monitoring egyszerű kivitelezhetősége és a visszafizetési ráta negatív kapcsolatban van egymással, amire a páros nem talált megfelelő magyarázatot.

Gomez és Santor [2003] azon kevés empirikus munkák szerzői közé tartozik, akik a hitelezői monitoring hatását vizsgálták. Talán azért, mivel a választott országban, Kanadában az eredeti MFI-célcsoporttól némileg eltérő közegben történt a mikrohiteltek lebonyolítása. A torontói Calmeadow Metrofund és a halifaxi Calmeadow Nova Scotia MFI-ügyfeleiből származó minta alapján azonban nem jutottak komoly eredményre. A páros nem szignifikáns, pozitív kapcsolatot talált a hitelezői monitoring és a visszafizetési ráták között.

4.2. Szankciók a nem fizető társakkal szemben

A monitoring megfelelő szintje lehetővé teszi a csoport tagjai számára, hogy az MFI szabályzatát megsértő, vagy a csoport, illetve az adott társadalom normáit, informális szabályait megszegő csoporttagokat azonosítsák, és velük szemben szankciókkal éljenek. A szakirodalom szerint ennek a szankciónak ex ante is hihetőnek és elrettentőnek kell lennie ahhoz, hogy visszatartó erővel rendelkezzen a szabálysértő magatartások megakadályozására. Szankció lehet az adott személlyel való kapcsolatok megszakítása vagy lazítása, aminek a következményeként az illető vállalkozó nehezebben jut erőforráshoz, a közösség tagjai kevésbé lesznek segítőkészek vele szemben.

Azokban nem egy szerző arról számol be, hogy a szankciók elmaradnak, aminek több oka lehet. Egyrészt éppen a monitoring során gyűjtött információk alapján kiderülhet, hogy a csoporttárs önhibáján kívül ment csődbe, másrészt a helyi társadalmi normákkal ellentétes lehet, vagy a csoporttagok számára kényelmetlen egy társuk megbüntetése. Gyakori,

hogy a helyi közösség békéjét, kapcsolathálójának megőrzését az együttes adósok fontosabbnak tartják, mint a büntetést. Harmadrészt a kapcsolati tőke eloszlása is befolyásolja a büntetés mikéntjét és erősségét (*Rai és Sjöström* [2001]). Nehezen elképzelhető, hogy a csoport kizárja a közösségből azt a társát, vagy minden kapcsolatot megszakítanak azzal, akitől gazdaságilag vagy más, például vallási szempontból függenek.

Azonban az elmaradt szankciók mellett Ghatak és Guinane [1999] a túlzó, agresszív szankciók problémáját is megemlíti *Montgomery, Bhattacharya és Hulme* [1996] munkájára hivatkozva. A hivatkozott tanulmány szerint a bangladesi BRAC ügyfelei között előfordult, hogy a csoporttagok nem fizető társuk házáat lerombolták, termelőeszközeit, például eladásra termelő veteményeskertjét megsemmisítették. A konkrét, fizikai káron túlmutató következményei is vannak az ilyen magatartásnak. Éppen azt a társadalmi tőkét, a helyi közösség kohézióját teszi kockára, amely fedezetként szolgálva, lehetővé teszi a csoportos hiteleket. A társadalmi kapcsolatok eróziója, drasztikus átrendeződése pedig a helyi társadalmi rend felbomlásához vezethet (*Montgomery, Bhattacharya és Hulme* [1996]).

5. AZ EGYÜTTES FELELŐSSÉG ALTERNATÍVÁI

Az empirikus irodalom a mikrohitelek piacán megfigyelhető átrendeződések miatt a piaci kudarcok felszámolása helyett az utóbbi években új kutatási témával bővült. A bangladeshi Grameen Bank, amelynek csoportos konstrukcióját szerzte a világon számos intézmény másolta, sok más MFI-hez hasonlóan olyan alportfóliót alakított ki 2001-ben, amelybe egyéni felelősség mellett kihelyezett hitelek kerültek. Az egyéni hitelek térnyerése az együttes felelősség rovására történt. Főleg azok a csoportos hitelek adták át helyüket egyéni konstrukcióknak, ahol a csoporttagokat együttes felelősség terhelte. Ezért az empirikus irodalomnak elsőként a csoportos hitelek előnyeit és hátrányait kell feltárnia. Arra kell megtalálni a magyarázatot, hogy miért mutat igen változatos képet az együttes felelősség jelenléte mellett a csoportos hitelek visszafizetési rátája. Például a Burkina Fasó-i megbukott programtól a Grameen Bank 1,6%-os bedőlési arányáig sokfajta eredménnyel zárulhatnak a csoportos konstrukciók.

Miután az elemzések feltárták, hogy az együttes felelősség mellett melyek a siker kritériumai a csoportos hitelezésben, felmerül a kérdés, hogy a túlzottan költségesnek mondott, együttes felelősség nélkül kialakítható-e megfelelően ösztönző konstrukció. A cikk utolsó fejezetében ismertetjük, hogy a még gyerekcipőben járó kutatások során milyen részeredmények születtek.

5.1. Csoportos konstrukciók átalakítása a hitelezési program elindítása után

Elsőként a csoportos hitelek hátrányait mutatjuk be Karlan és Giné [2007] munkája alapján. A szerzőpáros valódi MFI-ügyfelek részvételével a Green Bank of Caraga ügyfelei között, a Fülöp-szigeteken is végzett kísérleteket. A játékok adatait 2004–2005 során rögzítette, ezeket kérdőíves adatokkal támogatta. A tanulmány az együttes felelősség alternatíváit fon-

tosnak tartja, amit részben a többi szerzőtől eltérő érvekkel magyaráz. A csoportos felelősség hátrányai között a csoporttagok közötti feszültségeket tekintve a legfontosabbnak, ami a csoporton belüli kapcsolatháló erodálásához és az adott társadalom szociális hálójának gyengüléséhez vezethet. A kockázatos ügyfelek könnyen választhatják a potyautas magatartást, mivel biztonságra törekvő társaik jó eséllyel fizetnek helyettük, ami viszont éppen a „jó” ügyfeleknek teszi átlagon felül költségessé a csoportos felelősséget. Ezért az együttes felelősség mellett az ügyféltoborzás nehézkes lehet, hiszen a „jó” ügyfeleknek kevésbé éri meg belépni, mint kockázatos társaiknak.

A szerzők szerint, ha a csoportos hitelek közül kizárólag az együttes felelősséget távolítják el, de a gyakori csoportos találkozót, a nyilvánosságot, a kötelező takarékoságot meghagyják, a fizetési ráták nem romlanak, miközben az intézmény szélesebb ügyfélkörre érhet el. Ezt az állításukat további adatgyűjtés után három év távlatából is megerősítették (Karlan és Giné [2008]). Az egyéni felelősség esetén a csoporton belüli kapcsolatok szorossága is megváltozott. Meglepő módon az újonnan belépő tagok egyéni felelősség mellett szorosabb előzetes kapcsolatban álltak a csoporttal, mint együttes felelősség esetén. A magyarázat az lehet, hogy a csoportos felelősség eltávolításával a résztvevők már nem féltek családtagot vagy üzlettársat behozni a programba, akikkel viszonyuk egy esetleges nemfizetéskor együttes felelősség mellett valószínűleg megromlana. Mindez azonban a szerzők szerint nem okozta a visszafizetési ráta romlását.

Giné és Karlan egy későbbi munkájában [2008] hangsúlyozza, nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a vizsgált csoportokat eredetileg együttes felelősség mellett hiteligazította a bank, csak a folyósítás után konvertálta őket a kísérlet kedvéért egyéni felelősségű konstrukciókká. Azonban az eredeti cikkben bemutatott 2004–2005-ös kísérletektől 2008-ig eltelt időszak azt bizonyítja, hogy az újonnan csatlakozókon is hasonló eredményeket mértek a szerzők, mint korábbi elemzésükben. Ezt azzal magyarázzák, hogy az együttes felelősség mellett induló csoportok fizetési normáit az új tagok is átvették. További kutatási kérdésként ezért azt jelölik ki, hogy mennyi idő után, milyen társadalmi és makroökonómiai környezetben lehet sikerrel transzformálni az együttes felelősség mellett működő programokat egyéni szerződésekké, esetleg a kezdetektől lehetséges-e az egyéni felelősség sikeres alkalmazása.

5.2. Az egyéni vs. csoportos hitelek mint az ügyfél-differenciálás eszközei

Számos szerző, miközben az egyéni és csoportos konstrukciók előnyeit kutatta, a két konstrukciót összehasonlítva, érdekes eredményre jutott. Eszerint a csoportos hiteleket az ügyfelek nem feltétlenül választják kényszerből, mivel ezek a hiteligenylők a piac más szegmenséből érkeznek, mint az egyéni hitelért jelentkezők. Ezért a kétfajta konstrukció együttes kínálatával a piacnak több szegmense fedhető le, tehát a csoportos hitelek kínálatát célszerű fenntartani.

Gomez és Santor [2003] a kanadai Calmeadow ügyfelei között vizsgálta meg, hogy a csoportos vagy egyéni hitelek vezetnek-e magasabb visszafizetési rátákhoz. A szerzők elsőként azt állapították meg, hogy eltérő ügyfelek jelentkeznek a két konstrukcióért. A csoportos hiteleket elsősorban a nők, a spanyol származású, illetve bevándorló ügyfelek kedvelik. Az egyéni felelősséget a férfiak, főként a feketék és a kanadai születésűek keresik. Ők álta-

lában alacsonyabb végzettséggel, de jobb vállalkozói képességekkel rendelkeznek. Háztartásuk bevételei magasabbak a csoportos hitelek ügyfeleinél, és jobban rá vannak utalva az önfoglalkoztatással generált jövedelmekre, állami támogatást általában nem kapnak. Induló eszközállományuk viszont a csoportos hitelek ügyfélkörétől nem tér el lényegesen. Köztük is találtak a szerzők számos induló vállalkozást, de általában már idősebb és nagyobb volumenű mikro-vállalkozások tulajdonosairól van szó, akik magasabb nyereséget érnek el. Átlagos havi bevételük 5900 dollár alatt marad egy kicsivel, míg a csoportos hiteleknél az átlagos havi bevétel csak 2600 dollár környékén mozog.

A két konstrukció ügyfélkörének azonosítása után Gomez és Santor [2003] az endogén konstrukcióválasztás hatását kiszűri, majd megvizsgálja a fizetési fegyelem alakulását. A csoportos konstrukció mellett a nemfizetés gyakorisága 17%-kal alacsonyabb, mint egyéni felelősség mellett. Az eredmény változatlan marad akkor is, ha az eltérő ügyfélkör hatását is kontrollálják a számítások, hiszen a csoportos hitelek adóssai kisebb hitelmérettel és olyan szociodemográfiai tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek egy általános scoringmodellben is alacsony nemfizetési valószínűséget (probability of default – PD) becslülnek. Ha azonban bekövetkezik a nemfizetés, akkor a csoportos hitelekhez kapcsolódó veszteségek sem abszolút értékben, sem százalékosan (ami gyakorlatilag a loss given default – LGD mutatónak felel meg) nem alacsonyabbak, mint az egyéni szerződésnél megfigyelték. A várható veszteségek tehát azért lehetnek a vizsgált MFI esetében alacsonyabbak a csoportos konstrukcióban, mivel közel azonos veszteségeknek a valószínűsége alacsonyabb együttes felelősség mellett.

Gomez és Santor [2003] óvatos következtetése az, hogy a csoportos hiteleket a kockázatkerülő, biztosabb projektekbe fektető vállalkozók választják, míg kockázatos társaik önként, a nemfizetés esetén várható szankciók vagy a társaik elutasítása miatt, csoporttársak hiányában, kényszerűségből az egyéni programokat mellett döntenek.

Ross és Savanti [2005] az indiai ASA és a CASHPOR ügyfelei között vett fel interjúkat. Eredményeik szerint a csoportos hiteleket nem kényszerűségből választották az ügyfelek, többük előtt nyitva álltak az egyéni lehetőségek is. A témában megkérdezett 45 nőből 36 mondta, hogy nem kíván a későbbiekben sem egyéni szerződésekre váltani, jöllehet egyre nagyobb hitelek felvételét tervezi. Előnyösnek tartják, hogy csoporton belül megosztják egymás közt a kockázatot, van kivel beszélni üzletük sikereiről, kudarcairól. Ha pillanatnyi pénzzavarba kerülnek, nem kell informális hitelezők után kutatniuk, mivel társaik – mintegy hivatalból – átmenetileg megfinanszírozzák a törlesztőrészletet.

Vigenina és Kritikos [2004] két Grúziában működő MFI, az MBG Batumi (Microfinance Bank of Georgia) és a Foundation Constanta példája alapján veti össze az egyéni és együttes felelősség modelljeit. Fő kérdésük, hogy milyen feltételek mellett kedvezőbb valamelyik konstrukció a másiknál. A korábbiakhoz hasonlóan, ők is eltérő célcsoportot azonosítanak az egyéni és csoportos konstrukciók ügyfelei között, és nem találnak arra utaló jelet, hogy a csoportos hitelek ügyfélköre pusztán kényszerből választaná konstrukcióját.

Írásukban az egyéni felelősség modelljét az egyéni szerződések szokásos ösztönzőin keresztül mutatják be. Az ügyfélkiválasztást és a fizetési fegyelem fenntartását a bemutatott MBG tárgyi fedezettel, valamint aranyletétellel oldja meg. Éppen ehhez a gyakorlathoz kapcsolódik az egyéni felelősség kritikái közül az egyik leggyakoribb érv, amely szerint a költséges fedezet az igazán szegényeket elzárja a hitelhez jutástól, ezért az MFI-k esz-

köztárában sok szerző nem tartja helyesnek az alkalmazását. Az információgyűjtésre az a vizsgált MBG gyakorlata, hogy az egyéni felelősség esetén is bővíti a formális, pénzügyi adatok körét, amelyek a hitelígénylő cégére és személyes jövedelmére egyaránt vonatkoznak, valamint informális információkat gyűjtsön be. A banki ügyintéző látogatása az adós otthonában, a korábbi hitelek törlesztésének adatai mind segíthetik a bankot az ügyfél felmérésében. Vigenina és Kritikos [2004] ugyanakkor arra nem tér ki, hogy az első hitel odaítélésekor a bank honnan rendelkezze az összes ilyen jellegű információval.

A szerzők eredményei alapján egyéni felelősség esetén a hitelezőnek a kezdeti ügyfélfelmérésre fordított erőfeszítései megtérülnek, a későbbiekben csökkenti a monitoringköltségeket. Ezért javaslatuk szerint a finanszírozó ne elégedjen meg a költséges fedezet ügyfél-differenciáló hatásával, hanem munkatársai segítségével gyűjtsön információt a jelentkező ügyfelekről. A magas visszafizetési rátát a tárgyi- és aranyfedezeten kívül a feltételek hitelmegújítás is növeli a vizsgált intézményben, amellyel az MFI növekvő nagyságú hitelek folyósítását ígéri pontos törlesztés esetén.

Az egyéni és együttes felelősség összehasonlítását Vigenina és Kritikos [2004] a Constanta konstrukciójának bemutatásával kezdi. Itt az ügyfelek alakítják ki a csoportokat, tehát a jövődbeli adósok mérik fel egymást. A tárgyi fedezet helyett a csoportnyomás ösztönöz a pontos fizetésre, valamint a feltételes hitelmegújítás is megjelenik, amely általában ugyanakkora összegű hitelre jogosít, és nem ígér növekvő hitelméretet, mint az egyéni szerződés. A szerzők megállapítják, hogy az együttes felelősség sikerrel helyettesíti a tárgyi fedezetet, de az egyéni felelősség esetén szükségesek a szerződéseknél. A hitelek mérete a csoportos Constanta intézményében 220 euró, az egyéni hitelt kínáló MBG-nél pedig 965 euró volt a vizsgált időpontban. Kamatlábaik hasonló szinten mozogtak, ami azt jelenti, hogy az együttes felelősség alkalmazásához, ahol kisebb kihelyezéssel realizál kamatot az intézmény, csak kisebb költségek társulhatnak. Ez valósult meg, amikor a kiválasztás és monitoring, valamint a fizetés kikényszerítése átkerült az ügyfelekhez. Mindez komoly költséget ró rájuk, ezért kérdéses, hogy önszántukból választják-e ezt a konstrukciót.

A szerzőpáros szerint a csoportos hitelt nem csak azok a vállalkozók választják, akiknek nincs fedezetként felajánlható eszköze. Eredményeik szerint eltérő igényű ügyfélkör tartozik a két intézményhez. Az egyéni hiteleket azok a dinamikus üzlettel, annak vezetésére alkalmas, magasabb vállalkozói képességekkel rendelkező személyek választották, akiknek fontos a növekvő hitelméret. Ők érzékenyek a hitel költségeire, így a csoportos hitelekhez kapcsolódó tranzakciós költségekre is. A csoportos hitelek azoknak kedveznek, akik a tevékenység jellege vagy saját vállalkozói képességeik miatt közel azonos méretű projektek sorát valósítják meg, üzletmenetük statikus. Azok a jövődbeli dinamikus vállalkozások, amelyek pillanatnyilag nem rendelkeznek tárgyi fedezettel, csak a csoportos konstrukciókat kínáló Constantához fordulhatnak. De megfigyelhető: mihelyt elegendő fedezetet gyűjtöttek, egyéni hitelekre váltanak. A csoportos hitel éppen azt teszi lehetővé számukra, hogy a szegénységből kitorve, egyéni hitelprogramok részévé válhassanak, és a kezdeti, stagnáló fázisból dinamikus növekedésbe kezdhessenek. A kutatás eredménye egyezik Madajewicz [2004] tanulmányával, aki szerint az egyéni hiteleket felvevő vállalkozások nőnek dinamikusan, ám ő is bemutatja a csoportos hitelek létjogosultságát.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A cikk a csoportos hitelezéssel kapcsolatban összegyűlt eredmények közül a csoportalkotásra, a csoportok homogén vagy heterogén összetételére, valamint az erkölcsi kockázat megjelenésére, a monitoringra és szankciókra koncentrált. Külön fejezetben ismerteti az együttes felelősség nélküli programok tanulságait.

A csoportalkotással kapcsolatban a szerzők egyértelmű javaslatát, hogy kis létszámú csoportok jöjjenek létre, lehetőleg spontán csoportalkotás eredményeként. A csoporttagok előzetes ismeretségéről eltérő a szerzők véleménye, azonban a csoporttagok előzetes kiválasztását segítheti, ha akár az élet más területéről származó információ is rendelkezésre áll a másik félről. Azokban az esetekben, ahol ez nem elégséges, az elégtelen információ mellett rendeződő csoportokat a résztvevők a csoportos hitelek költségének tekintik.

Az elméleti modellek szerint a csoportos konstrukciók nagy eredménye, hogy a „jó” és „rossz” ügyfelek maguktól elkülönülnek a csoportalkotás során, és homogén kockázatú csoportok jönnek létre. Az empirikus eredmények azonban részben cáfolják a fenti állítást; racionális stratégia lehet a heterogén kockázatú csoportokban rejlő, természetes biztosítás kihasználása. Szerencsés következtetés azonban, hogy a heterogén csoportok nem csökkentették a visszafizetési rátát, így a homogén csoportok feltételezésének elvetése nem jelent alapvető problémát a csoportos hitelekre nézve.

A morális kockázat a gyakorlatban számos megjelenési formát ölthet, gyakran kapcsolódik a kockázatvállalás szintjéhez. Előzetes, ex ante erkölcsi kockázattal találkozunk a projekt kiválasztásakor, ahol egyes szerzők a kockázatos projekt választásával, mások a magasabb hozamú, ám a futamidőnél lassabban megtérülő projekt indításával azonosítják a morális kockázatot. A hitel folyósítását követően előfordulhat, hogy nem a felvett célra, hanem például fogyasztásra költi az adós az összeget, ex post pedig fizetőképes adósok is jelenthetnek csődöt csak azért, hogy nem fizető csoporttársaik helyett ne kelljen a teljes csoport hitelét visszafizetniük. Egybehangzó vélemények szerint a monitoring és a hihető, elrettentő szankciók léte sikeresen csökkentheti a morális kockázatot. Egyes szerzők arról is beszámolnak: a csoporttagok közötti szolidaritás odáig terjedhet, hogy a másik tehermentesítése érdekében a hiteligénylők biztos, de alacsony hozamú projekteket választanak. Az eredmények szerint a morális kockázat csökkenése mellett a kockázatvállalás akár szuboptimálisan alacsony szintet is elérhet, ami akadályozza a hitelfelvevők kitörését a szegénységből.

A monitoringtevékenység a csoporttagoknak lehetővé teszi, hogy eldöntsék, ki érdemli meg a társadalmi szankciókat azért, mert nem fizet. A monitoring esetenként alacsonyabb szinten valósul meg, mint optimális lenne, de tudatos tevékenység a csoporttagok részéről. A résztvevők látogatják egymást, ellenőrzik a hitel felhasználását. Mindez kiegészül a hitelezői monitoringgal, amelyről viszonylag kevés szó esik az irodalomban. A csoportos találkozók során az ügyintézők is nyomon követhetik a hitelezők projektjeit, időben beavatkozhatnak, tanácsokat adhatnak, ha valaki nehézségekkel szembesül.

A szankciók a folyamatos monitoring során összegyűlt információkon alapulnak. Megfigyelhető az önhibájukon kívül késedelembe eső csoporttagokkal szembeni szolidaritás. A szankció formája a megbüntetendő személyhez fűződő kapcsolatok lazítása vagy megszüntetése. Megfigyelhető, hogy ahol szorosak a közösségen belüli kapcsolatok, ott a csoport

tagjai fontosabbnak tarthatják a béke megőrzését, mint a szankció végrehajtását. Szintén akadályozó tényező, ha a megbüntetendő személyhez értékes kapcsolatok fűzik a tagokat. Például vallási vezetőnek, a faluközösség tisztelettel övezett tagjainak a megbüntetése károsabb lehet a tagok számára, mint közös csoportos hitelük csődje.

A cikk utolsó fejezete összegzi, hogy milyen kísérleti vagy gyakorlati tapasztalatok állnak rendelkezésre az együttes felelősség, tágabban a csoportos hitelek alternatíváiról. Több empirikus eredmény beszámol arról, hogy dinamikus ösztönzők segítségével (szekvenciális hitelezés, feltételes hitelmegújítás) együttes felelősség nélkül lehetséges magas visszafizetési ráták elérése, ami az elméleti modellek előrejelzéseivel megegyezik. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a csoportos hiteleknel az egyéni hitelkonstrukciók jobbabb lennének. Egyértelmű állítása az empirikus eredményeknek, hogy eltérő a két konstrukció célcsoportja. Ha az MFI-k célja a mélyszegénységben élők minél nagyobb rétegének kiszolgálása, akkor mindkét konstrukció együttes alkalmazása a célszerű.

A cikkben ismertetett megállapítások a nemzetközi irodalomban folyamatosan megjelenő, új kutatási eredményeknek köszönhetően természetesen módosulhatnak. Azonban programtervezéshez vagy új, pontosabb kutatási irányok kijelöléséhez egyaránt elengedhetetlen a nemzetközi irodalom jelen állásának ismerete.

IRODALOMJEGYZÉK

- AHLIN, C.–TOWNSEND, R. [2003]: Using Repayment Data to Test Across Models of Joint Liability Lending. University of Chicago, Working Paper
- ARMENDARIZ DE AGHION, B.–GOLLIER, C. [2000]: Peer Group Formation in an Adverse Selection Model. *The Economic Journal*, Vol. 110., No. 465., 632–643. o.
- ARMENDARIZ DE AGHION, B.–MORDUCH, J. [2000]: Microfinance Beyond Group Lending. *Economics of Transition*, Vol. 8., No. 2., 401–420. o.
- BESLEY, T.–COATE, S. [1995]: Group lending, repayment incentives and social collateral. *Journal of Development Economics*, Vol. 46., No. 1., 1–18. o.
- COLUMBA, F.–GAMBACORTA, L.–MISTRULLI, P. E. [2008]: Firms as monitor of other firms: mutual guarantee institutions and SME finance. MPRA Munich Personal RePEc Archive, Working Paper, http://mpa.ub.uni-muenchen.de/14032/1/MPRA_paper_14032.pdf (letöltve: 2009. július)
- DEVEREUX, J.–FISHE, R. P. H. [1993]: An economic analysis of group lending programs in developing countries. *The Developing Economies*, Vol. 39., No. 1., 102–121. o. (in: GHATAK, M.–GUINANNE, T. W. [1999])
- FIELD, E.–PANDE, R. [2008]: Repayment Frequency and Default in Microfinance: Evidence from India. *Journal of the European Economic Association*, 2008. április-május, 6 (2–3), 501–509. o.
- GANGOPADHYAY, S.–GHATAK, M.–LENSINK, R. [2001]: On Joint Liability Lending and the Peer Selection Effect. *Economic Journal*, Vol. 115., No. 506., 1005–1015. o. (in: FEDELE, A. [2005])
- GHATAK, M. [1999]: Group lending, local information and peer selection. *Journal of Development Economics*, Vol. 60., 27–50. o.
- GHATAK, M.–GUINANNE, T. W. [1999]: The economics of lending with joint liability: theory and practice. *Journal of Development Economics*, Vol. 60., 195–228. o.
- GINÉ, X.–JAKIELA, P.–KARLAN, D. –MORDUCH, J. [2006]: Microfinance Games. Economic Growth Center, Yale University, Center Discussion Paper No. 936.
- GINÉ, X.–KARLAN, D. [2006]: Group Versus Individual Liability: A Field Experiment in the Philippines. World Bank Policy Research Working Paper No. 4008., http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=931562 (letöltve: 2009. május)
- GODQUIN, M. [2004]: Microfinance Repayment Performance in Bangladesh: How to Improve the Allocation of Loans by MFIs. *World Development*, Vol. 32., No. 11., 1909–1926. o.

- GOMEZ, R.–SANTOR, E. [2003]: Do Peer Group Members Outperform Individual Borrowers? A Test of Peer Group Lending Using Canadian Micro-Credit Data. Bank of Canada Working Paper No. 2003-33.
- HARTARSKA, V.–CAUDILL, S. B.–GROPPER, D. M. [2006]: The cost structure of microfinance institutions in Eastern Europe and Central Asia. William Davidson Institute Working Paper No. 809., http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=905911 (letöltve:2009. május)
- KARLAN, D. [2007]: Social Connections and Group Banking. *Economic Journal*, Vol. 117., No. 517., F52–F84
- KARLAN, D.–GINÉ, X. [2007]: Group versus Individual Liability: A Field Experiment in the Philippines. Center for Global Development, Working Paper, No. 111.
- KARLAN, D.–GINÉ, X. [2008]: Peer Monitoring and Enforcement: Long Term Evidence from Microcredit Lending Groups with and without Group Liability. Research into Action Working Paper, http://povertyactionlab.com/papers/gine_karlan_peer_monitoring_and_enforcement_0108.pdf (letöltve:2009. május)
- KEVANE, M. [1996]: Qualitative Impact Study of Credit with Education in Burkina Faso. Santa Clara University, Research Paper, No. 3.
- KEVANE, M.–WYDICK, B. [2001]: Microenterprise Lending to Female Entrepreneurs: Sacrificing Economic Growth for Poverty Alleviation? *World Development*, Vol. 29., No. 7.
- KRITIKOS, A. S.–VIGENINA, D. [2005]: Key factors of joint-liability loan contracts: an empirical analysis. *Kyklos*, Vol. 58., No. 2., 213–238. o.
- MADAJEWICZ, M. [2004]: Joint Liability Versus Individual Liability in Credit Contracts. Department of Economics, Columbia University, Discussion Paper No. 0304-18.
- MONTGOMERY, R.–BHATTACHARYA, D.–HULME, D. [1996]: Credit for the poor in Bangladesh: the BRAC Rural Development Programme and the Government Thana Resource Development and Employment Programme (in: HULME, D.–MOSLEY, P. [1996])
- MORDUCH, J. [1999]: The Microfinance Promise. *Journal of Economic Literature*, Vol. 38., 1569–1614. o.
- PAXTON, J. A. [1996]: Determinants of successful group loan repayment: An application to Burkina Faso. Ohio State University, PhD dissertation
- RAI, A.–SJÖSTRÖM, T. [2001]: Is Grameen Lending Efficient?. Center for International Development at Harvard University, CID Working Papers No. 40., <http://66.102.1.104/scholar?q=cache:oUzbpSPNxNIJ:scholar.google.com/&hl=hu> (letöltve: 2009. szeptember)
- ROSS, A.–SAVANTI, P. [2005]: Empirical Analysis of the Mechanisms of Group Lending. Centre for Micro Finance Research, Working Paper Series
- SADOLET, L.–CARPENTER, S. B. [2001]: Endogenous Matching and Risk Heterogeneity: Evidence on microcredit group formation in Guatemala, Working Paper, <http://www.wdi.umich.edu/files/old/CEDS%20papers/seth.pdf> (letöltve: 2009. május)
- SHARMA, M.–ZELLER, M. [1997]: Repayment Performance in Group-Based Credit Programs in Bangladesh: An Empirical Analysis. *World Development*, Vol. 25., No. 10., 1731–1742. o.
- TIROLE, J. [2005]: The Theory of Corporate Finance. Princeton University Press
- VIGENINA, D.–KRITIKOS, A. S. [2004]: The individual micro-lending contract: is it a better design than joint-liability? – Evidence from Georgia. *Economic Systems*, Vol. 28., No. 2, 155–176. o.
- WYDICK, B. [2001]: Group Lending under Dynamic Incentives as a Borrower Discipline Device. *Review of Development Economics*, Vol. 5., No. 3., 406–420. o.